

GARCÍA, Constantino / SANTAMARINA, Antón (dir.) (2003): *Atlas lingüístico galego. Volume IV: Léxico. Tempo atmosférico e cronolóxico*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 533 p.

Coa publicación do ALGa, o Instituto da Lingua Galega quere presentar ó mundo científico unha mostra do galego moderno, tradicionalmente ignorado e mal coñecido polos romanistas [...] (p. 7)

Això es llegeix al paràgraf que remata la pàgina d'agraïments, datada el 2003 a Santiago de Compostella, com a manifestació colectiva del sentiment de l'Instituto da Lingua Galega. D'aquest és en realitat l'autoria múltiple de l'atles que ens ocupa. «Instituto da Lingua Galega» figura en portada i en la primera pàgina que aporta les dades bibliogràfiques del volum IV, abans del títol. En aquesta pàgina primera es relacionen en l'ordre següent els noms de Constantino García i Antón Santamarina (directors) —que faig constar a l'inici de la fitxa bibliogràfica de la meua ressenya—, Rosario Álvarez Blanco, Francisco Fernández Rei i Manuel González González (investigadors), un altre cop Francisco Fernández Rei (ara com a coordinador) i onze redactors per ordre alfabètic del primer cognom, encapçalats pel mateix Fernández Rei. Reflecteix aquesta nòmina de persones la transmissió generacional d'un projecte que es començà a gestar entre la dècada dels 60 i la dels 70 del segle passat al si de la Universitat compostel·lana. Diversos reculls lèxics es van dur a terme durant aquells anys, i van donar peu a una quarantena de tesis de llicenciatura sota la direcció de Constantino García, titular de la càtedra de filologia romànica a Santiago. Concretament 42 «tesines» amb un material que Constantino García va recollir i sistematitzar uns anys més

tard.¹ Tesines (algunes, desenvolupades després com a tesis doctorals) que constitueixen en bona part la llavor primera de l'empresa de l'atles. Entre 1974 i 1976 van enquestar els 167 punts de la xarxa els tres investigadors més amunt esmentats. I de la seva mà han anat aprenent i implicant-se en l'elaboració ulterior dels materials de l'atles un seguit de joves investigadors, com Begoña Varela Vázquez i Mónica Martínez Baleirón, redactores que contribueixen al volum intítulat *Dialectoloxía e léxico* (ressenyat en aquesta mateixa revista: *ER*, XXVI, 2004, p. 298-301) amb sengles articles que pounen del lèxic relatiu al temps atmosfèric i el cronològic:² justament el material destinat al volum IV, objecte de la present ressenya. Els anteriors volums (I, de 1990; II, de 1995; III, de 1999) es van consagrar respectivament a la morfologia verbal, la no verbal i la fonètica. Amb el quart s'endega la sèrie de volums de lèxic. I tant la qualitat d'aquesta darrera collita de l'atles com la llavor d'una nova generació d'investigadors convida a l'optimisme sobre la continuïtat i la culminació de l'obra.

Que el gallec modern ha estat tradicionalment ignorat per la romanística, en el sentit que no ha suscitat prou atenció entre els romanistes, i en el del desconeixement d'aquests en relació amb la llengua actual, és el que transmet el passatge amb què encapçalo la ressenya, i que (amb lleus modificacions) es pot llegir a la presentació dels tres volums precedents de l'atles.³ Confiam que a poc a poc esdevingui això un tòpic del passat, tant per la maduresa que va adquirint la filologia (i la dialectologia) gallega, capaç de fer conèixer millor aquesta parcel·la de la Romània a la romanística, com pels nous interessos i plantejaments d'aquesta.

Contribueix a la divulgació de la dialectologia gallega entre els romanistes aquest primer volum de lèxic de l'ALGa. De format molt més amanós que els tres anteriors, una mica més reduït de mida, i de tapes flexibles, es deixa obrir i fullejar amb prou facilitat. Altres aspectes formals, com ara la tipografia i la cartografia, el fan igualment de bon consultar. Hi trobareu les següents parts, que ressegueixo a continuació.

I. *Introducció* (p. 11-20). Un primer apartat assenyala la procedència dels materials (p. 11): les enquestes realitzades per Rosario Álvarez Blanco, Francisco Fernández Rei i Manuel González González entre 1974 i 1976, i concretament la part del qüestionari consagrada al temps, atmosfèric i cronològic.⁴ A continuació, la llista dels 167 punts d'enquesta, distribuïda per províncies: les quatre de Galícia (la Corunya, Lugo, Ourense, Pontevedra) i les tres demarcacions administratives de la franja contigua (Principat d'Astúries, províncies de Lleó i Zamora), així com la relació alfabètica de municipis i de localitats de referència (p. 12-16). A més, un seguit d'advertiments previs sobre l'elaboració i ordenació dels mapes, la llegenda que els acompanya, els símbols utilitzats en la representació cartogràfica, les notes explicatives i el tractament electrònic de la informació (p. 17-20).

1. C. GARCÍA (1985): *Glosario de voces galegas de hoxe*, annex 27 de *Verba*.

2. *Vid.* María GONZÁLEZ GONZÁLEZ / Begoña VARELA VÁZQUEZ (2002): «As denominacións da 'chuvia miúda': variedades diatópicas e lingua literaria»; Raquel AIRA GONZÁLEZ / Mónica MARTÍNEZ BALEIRÓN (2002): «As denominacións dos meses do ano: perspectiva lexicográfica», dins Rosario ÁLVAREZ / Francisco DUBERT GARCÍA / Xulio SOUSA FERNÁNDEZ (ed.) (2002): *Dialectoloxía e léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega; Instituto da Lingua Galega, p. 329-357 i 359-382 (respectivament).

3. «Coa publicación do ALGa, o equipo responsable quere presentar ó mundo científico unha mostra da realidade actual da lingua gallega, tradicionalmente ignorada polos romanistas [...]» (I, 1, 1990, p. 5). «Coa publicación do ALGa, o equipo responsable quere presentar ó mundo científico unha mostra da realidade actual da lingua gallega, tradicionalmente ignorada e mal coñecida polos romanistas [...]» (II, 1995, p. 5; III, 1999, p. 7). Els subratllats són meus; així vull destacar tipogràficament les petites variacions entre els successius volums. L'«equip responsable» dels tres primers ha estat concretat com a «Instituto da Lingua Galega» al IV. «La realitat actual de la llengua gallega» esdevé al quart «el gallec modern». D'altra banda, l'ambigüitat del verb *ignorar*, que significa tant 'desconèixer' com 'mostrar indiferència [envers algú o alguna cosa]', sospito que haurà fet desplegar la redacció en «ignorat/-da i mal conegut/-da», en referència al «gallec modern» o bé a la «llengua gallega actual».

4. *Atlas lingüístico galego. Cuestionario* (1974): Santiago: Departamento de Filoloxía Románica. Qüestions 527-664 (p. 24-29).

II. *Mapas* (p. 23-457). Amb numeració independent a cada volum, aquest en conté 274. Identificats per un número correlatiu, sovint seguit d'una lletra en minúscula (com els sis primers: 1a, 1b, 1c, 1d, 1e, 1f) quan els mapes responen a una qüestió bàsica i única (*vid. infra*): *amencer* ('fer-se de dia') és, per exemple, l'enunciat dels sis mapes aplegats sota el número 1. Això explica que hi hagi al present volum una numeració de l'1 al 190. Es tracta de mapes de dues mides: petits (escala 1:1.620.000), que ocupen la meitat d'una pàgina; i grans (escala 1:1.133.000), que ocupen una pàgina sencera. Les pàgines amb número parell, a l'esquerra, contenen el fons de mapa amb la cartografia. Les senars, a la dreta, es reparteixen la llegenda (en la part superior) i les notes (en la inferior). Entre aquestes i aquella queden tot sovint grans espais en blanc (així, al mapa 189. *Caixa do reloxo*), cosa que contrasta amb l'aprofitament exhaustiu de l'espai tipogràfic d'altres atles.

Recull aquest volum mapes realitzats, majoritàriament, a partir de les respostes obtingudes a propòsit d'una qüestió única. Però els autors han optat també, en no pocs casos, per adjudicar diversos mapes a una sola qüestió, la qual cosa els permet de repartir una gran quantitat d'informació. Hi ha també 6 mapes de síntesi, que resumeixen dades d'altres mapes. N'hi ha 4 de tipus semàntic, que recullen les diferents accepcions d'un mot. Dos excepcionals de fonètics, sobre les realitzacions de *-ng-* (88a. *Pingueira, pingar*) i de *g-* (88b. *Goteira, gotear*), aspectes desatesos al precedent volum III. I un mapa no menys excepcional sobre locucions (79d. *Arroiar*), que ofereix la distribució dels diferents processos metafòrics emprats per designar la idea de 'ploure molt'.

Quant a l'ordenació dels mapes: comença amb un de general i orientatiu (sense numeració ni títol) amb el nom de les localitats enquestades. Segueixen cinc parts, distribuïdes per esferes semàntiques: a) La cronologia del dia (24 mapes, 1-14b); b) els astres (18 mapes, 15-32); c) temps meteorològic, la part més voluminosa (159 mapes, 33a-120); d) temps cronològic (71 mapes, 121-180); e) el rellotge: tipus i parts (10 mapes, 181-190).

Una gran diversitat de símbols serveix a cada mapa per transmetre l'enorme riquesa del material lèxic d'aquest volum: figures geomètriques de totes les menes, buides i plenes, amb una àmplia gama de colors, que faciliten molt i molt la consulta. Però no tot és diversitat. Alguns mapes mostren la uniformitat del gallec en les designacions de qualque concepte, com ara 'dia' i 'dissabte': tant el mapa 138 (*Día*) com el 144 (*Sábado*) presenten pertot arreu al domini gallec el mateix símbol, un dels més senzills, una rodona buida, que a la llegenda va acompanyada (respectivament) per les notacions de *día* i *sábado*. Els símbols en forma d'estel de cinc puntes representen els castellanismes i van al final de cada relació. L'lur caràcter distintiu els fa ben fàcils de localitzar als mapes. Per això m'ha sobtat no trobar al mapa 126 (*Febreiro*) els estels (blau sobre fons blanc i viceversa) que a la llegenda s'acompanyen de les notacions respectives de *mes de san Blas* i *san Blas*. Val a dir que són ben pocs els descuits que he detectat en aquest volum, d'exquisida perfecció formal.⁵

La llegenda ordena les variants principals i les transcriu en general amb criteris ortogràfics, cadascuna a continuació del símbol corresponent. Només algunes seqüències es presenten en transcripció fonètica d'acord amb l'AFI i amb criteris seguits al volum III de Fonètica. Em crida, per cert, l'atenció la manca de referència a la normativa oficial del gallec (a la qual s'al·ludia, en canvi, als dos primers volums),⁶ suposo que perquè entenen els autors que aquesta ja es troba prou conso-

5. Tot just algun «follet» sintàctic («Todo o material léxico [...] que figuran nas notas [...]») o tipogràfic (les tres primeres ratlles de la columna primera de la pàgina 17 no tenen justificació del paràgraf al marge dret).

6. Compareu les formulacions sobre aspectes ortogràfics en els volums I, II i IV: «As formas verbais que acompañan os números que encabezan os mapas son sempre as do galego oficial». I a la nota 31: «ILG-RAG, Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego, 1982 [...]» (I, 1, 1990, p. 37). «[...] Con maior frecuencia usamos un sistema mixto, consistente en transcribir foneticamente só o fragmento ou fragmentos de interesse, mantendo en ortografía convencional os fragmentos restantes». I a la nota 2: «Instituto da Lingua Galega/Real Academia Galega, Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego, 1982» (II, p. 14). «As formas da lenda redactáronse ortograficamente» (IV, 2003, p. 18).

lidada. En qualsevol cas, contrasta el recurs predominant a la transcripció ortogràfica amb l'ús general de la transcripció fonètica en la tradició dels atlas romànics. Escriptura ortogràfica que condiciona, per exemple, l'alfabetització del corresponent *Índice de formas da lenda* (vid. *infra*, a l'apartat IV).⁷

Les notes són prou abundants. La primera de cada mapa conté el número i el títol de la pregunta o les preguntes del qüestionari a partir de les quals es van obtenir les respostes cartografiades. Les següents ofereixen informacions que en algun cas remetent a d'altres mapes del volum o a d'altres volums de l'atles, així com dades complementàries i aclariments diversos.

III. *Apéndice: refráns dos meses* (p. 461-474). En total, 883 testimonis de refranys del calendari, numerats correlativament. Tant dels mesos com d'algunes festivitats,⁸ amb múltiples variants de tipus fonètic, morfosintàctic o lèxic. Algunes són llevíssimes, però, tot i així, les inclouen en aquest índex els autors, per considerar que poden ser d'algun interès, encara que no ho sembli de vegades. Tot plegat, es tracta d'un impagable complement paremiològic, que aporta perles lèxiques ben curioses. A voltes «rarismes» (com en dic jo), a manera de capricis que es permeten els refranys per servir llur forma, per fixar-se millor a la memòria col·lectiva: com en el cas del mot *iguarzo*, dins del refrany número 38, que inclou la seqüència *marzo iguarzo* en al·lusió al fet d'igualar-se la duració de nits i dies en aquest tercer mes de l'any. Recorda aquell altre brevíssim, que acompleix el mínim requerit pels refranys, almenys dos mots: 217. *Marzo espiharzo*, car comença a veure's l'espiga dels cereals per aquest temps. La transcripció és també aquí ortogràfica, amb algunes particularitats, com *gh* per representar el fenomen dialectal de la *gheada*. Tots els testimonis d'aquesta mostra paremiològica remetent al punt d'enquesta on van ser recollits.

IV. *Índices do volume* (p. 477-531). Clou aquesta remesa de l'*ALGa* una relació numèrica de mapes i diverses relacions alfabètiques: de formes de les respectives llegendes, de formes de les notes, de frases i expressions de les notes, de dites i refranys de les notes, i de paraules clau dels refranys dels mesos. De la utilitat d'aquesta catalogació del material, ens en dóna fe la cerca que duc a terme com a mostra. Entre els nombrosos refranys romànics referents al mes de març, hi ha una sèrie que m'interessa particularment: la dels que invoquen el mes reduplicant-li i allargant-li el nom, com ara *Marzo marzola, torbón e raiola* ('tro i raig [de sol]'), el número 259 de la relació (p. 466). Doncs bé, la cerca al corresponent índex permet trobar per ordre alfabètic similars formacions creades *ad hoc* en aquesta mena de refranys i altres similars del mes de març: *marceiro, marcelo, marcián, marciano, marsal, marsán* (tots dos, amb *seseo*), *marzá, marzaco, marzagán, marzal, marzale, marzán, marzolo* (p. 527-528). Llàstima de no haver conegut molts d'aquests derivats de *març*, amb els refranys que els contenen, abans d'escriure un cert article meu sobre *març marçot!*⁹

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona

7. «As voces que teñen caracteres fonéticos alfabetízanse no lugar que lles correspondería de estaren escritas ortograficamente [...]» (p. 481).

8. Refranys que al·ludeixen a determinat dia pel nom del sant del dia o hagioprotopònim. No crec que, d'això, se'n pugui dir «hagiografia», que significa pròpiament 'biografia de sants'. Ho dic en referència al següent passatge: «O forte peso da relixión na nosa cultura explica a presenza da haxiografía na denominación dos meses en galego [...]» (p. 462).

9. José Enrique GARGALLO GIL (2003): «*Més ençà o més enllà, la Quaresma en març caurà*. Refranes romances del mes de marzo». *Paremia*. Vol. 12, p. 41-54.